Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 460: Географія. – Чернівці: Рута, 2009. – 104 с.

Naukovy Visnyk Chernivetskogo Universitetu: Zbirnyk Naykovyh Prats. Vyp. 460: Geografia. – Chernivtsi, 2009. – 104 p.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми історичної географії та історії географії, що стосуються загальногеографічних та регіональних питань

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету
імені *Юрія Федьковича*

Редколегія випуску:
д.геогр.н., проф. Руденко В.П. (наук. редактор),
д.геогр.н., проф. Круль В.П. (заст. наук. редактора),
д.екон.н., проф. Жук М.В.,
д.геогр.н., проф. Джаман В.О.,
д.геогр.н., проф. Ющенко Ю.С.,
д.геогр.н., доц. Кілінська К.Й.,
д.геогр.н., проф. Гуцуляк В.М.,
д.геогр.н., проф. Кирилюк М.І.,
к.геогр.н., асист. Кирилюк С.М. (відп. секретар)

Свідоцтво Міністерства України у справах преси та інформації
№ 2158 серія КВ від 12.08.1996.

Загальнодержавне видання
Збірник входить до переліку наукових видань ВАК України

Статті подано в авторській редакції. Погляд редколегії збірника не завжди співпадає з позицією авторів опублікованих матеріалів. Автори повністю відповідають за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, дат та інших відомостей

©Чернівецький університет, 2009

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Джаман В.О.
Ярослав Жупанський та історія географії в Україні 7

Воропай Л.І.
Рівні та ступені розвитку процесу географічного пізнання 12

Кисельов Ю.О.
Елементи геософії у працях українських авторів 15

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Пащенко В.М.
Палео- та історичні зміни природи українських земель 19

Атаманюк Я.Д.
Систематизація природних чинників формування рекреаційної системи
Івано-Франківської області 23

Гілецький Й.Р.
Суспільно-географічне вивчення регіону Українських Карпат 29

Данілова О.М., Сівак В.К.
Значення лісових ландшафтів у формуванні
природоохоронних територій Чернівецької області 32

Мудрак Г.В., Война І.М.
Археологічні та історико-архітектурні пам'ятки - унікальні антропогенні об'єкти
екологічної мережі Середнього Придністер'я 36

Позняк С.П.
З історії вивчення чорноземів України 40

Рога І.В.
Ландшафтна та ландшафтно-геохімічна структура басейну р. Серет
(історія, сучасний стан і перспективи досліджень) 44

Сорокіна Л.Ю.
Вплив промислових об'єктів на ландшафти: історія досліджень та актуальні проблеми 52

Ткаченко Т.І.
Динаміка антропогенних змін рельєфу центральної частини Придніпровської височини 58

Молодецький А.Е., Царук Л.О.
Історичні особливості використання ландшафтних комплексів
причорноморського міста (на матеріалах Іллічівська) 62

Гуцуляк В.М., Ходан Г.Д., Танасюк М.В.
Ландшафтний аналіз дорожніх геосистем Чернівецької області 65

Сливка Р.Р.
Географія політико-територіальних конфліктів: передумови становлення в Україні 68

Холявчук Д.І.
еволюція поглядів на кліматичний масштаб у дослідженнях рівнинних ландшафтів 73

Крамская Г.
історії вивчення карстових ландшафтів західної частини
Прут-Дністровського межиріччя 77

Бойко Г.Г.
Діахронність денної поверхні на мінерально-біотизованому рівні 82

Івашина А.О.
Особливості ландшафтного дизайну меморіального парку
з врахуванням історії сакралізації території 87

Литвинчук З.Ю.
Використання рекреаційного потенціалу Долинського району
Івано-Франківської області для організації шкільного і студентського туризму 92

РОЗВИТОК КАРТОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Гордєєв А.Ю.
Навігаційний досвід стародавніх мореплавців як передумова виникнення карт-портоланів 97

CONTENTS

HISTORY OF GEOGRAPHY IN UKRAINE

Dzhaman V.O.
Yaroslav Zhupanskiy and the history of geography in Ukraine 7

Voropay L.I.
Levels and stages in the process of geographical cognition 12

Kyselov Yu.O.
Elements of geosophy in the works of ukrainian authors 15

HISTORIC GEOGRAPHY

Paschenko V.
Paleological and historical changes of nature of Ukrainian lands. 19

Atamanyuk Ya.D.
Systematization of Natural factors of Ivano-Frankivsk region recreation system formation 23

Hiletskyy Y.R.
Socially-geographical studying of region the Ukrainian Carpathians 29

Danilova O.M., Sivak V.K.
Forest Landscapes as the Nature Conservation Territories Forming Units in Chernivets'ka Oblast 32

Mudrak G.V., Voyna I.N.
Archaeological and historic-architecture sights are unique antropogenic objects
of ecological network of Middle Pridnister'ya 36

Pozniak S.P.
From the history of studying of chernozems of Ukraine 40

Roga I.
Landscape and landscape-geochemical structure of the Seret River basin
(history of research, its current state and prospects) 44

Sorokina L.
Landscapes Under Influence of Industrial Objects: History of Research and Actual Problems 52

Tkachenko T.I.
Dynamics of anthropogenic relief changes of central part of Pridniprovsky sublimity 58

Molodetsky A.E., Tsaruk L.O.
Historical features of drawing on landscape complexes
of Prichernomorskogo city (on materials of Illichivsk) 62

Gutsulyak V.M., Hodan G.D., Tanasyuk M.V.
Landscape analysis of road geosystems of Chernivtsi region 65

Slyvka R.R.
Political and territorial conflicts geography: precondition of formation in Ukraine 68

Holjavchuk D.I.
View evolution of climate scale in flat landscape research 73

Kramskaja G.
Review from the history of karstic landscapes of western Prut-Dnister region 77

Boiko G.G.
Daytime surface diachronic on mineral-biotized level 82

Ivashina A.O.
Peculiarities of landscape design of a Memorial park with account of territory sacralization history 87

Lytvynchuk Z.
Use of recreational potential of the Dolyna district of the Ivano-Frankivsk region
for organization of school and student tourism 92

DEVELOPMENT OF CARTOGRAPHY RESERCH AND GEOGRAPHY EDUCATION IN UKRAINE

Gordyeyev A.
Navigation experience of ancient navigators as pre-condition to the origin of map-portalanov 97

УДК 911.52:502.1(477.85)

ЛАНДШАФТНИЙ АНАЛІЗ ДОРОЖНІХ ГЕОСИСТЕМ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Гуцуляк В.М., Ходан Г.Д., Танасюк М.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Gutsulyak V.M., Hodan G.D., Tanasyuk M.V. Landscape analysis of road geosystems of Chernivtsi region. A problem of contamination of atmospheric air a motor transport presently is global and relevant. The extrass of motor transport result in contamination of not only atmosphere but also environment on the whole. Wayside territories are especially strongly contaminated (travelling landscapes).

The major task of subsequent research of travelling landscapes is development of principles and methods of optimization of them geochemical qualities. It is expressed in the necessity of adjusting of act of society on an environment. To that end, foremost, development of such controls environment is needed after a motor transport, yakib maximally exactly would localize unfavorable situations and enabled to develop nature protection measures, and manage a roadnet in the proper landscapes.

The territorial distributing of the ground concentrations of contaminents is in a cognation from such factors: turbulence of currents of air, direction and speed of wind, humidity of air, character landscape to substratu (relief and anthropogenic buildings), distance from the source of the separate paid objects and him thermal and physical and chemical descriptions but other

Technogenic pressure on landscapes finds the expression in the accumulation of elements plants. It takes a place both as a result of biological fascination of element and as a result of mechanical absorption of products of technogenesis by the surface of leaves, garden-stuffs, bark and others like that

Keywords: landscape; geosystem; antropogenic; man-caused; motor trancport.

Вступ. В наш час екологічні проблеми набули статусу глобальних. Стрімкий розвиток всіх галузей промисловості, транспорту, збільшення чисельності населення і урбанізація, хімізація всіх галузей діяльності людини призвели до помітних змін у навколишньому середовищі. Вплив шкідливих речовин на довкілля, і реакція середовища на такий вплив стає глобальною і всеохоплюючою проблемою. Інтенсивність, характер і напрямки цих впливів на довкілля визначаються специфікою виробництва, його потужністю, площею впливу. До такого впливу особливо чутливі природні компоненти (ландшафти), де кожен з природних компонентів різною мірою зазнає шкідливих впливів. Шкідливі речовини, які впливають на всі компоненти природного середовища, значно погіршують екологічний стан ландшафтів.

Щорічно відпрацьованими газами в атмосферу надходять сотні мільйонів тонн шкідливих речовин. Дорожня мережа особливо поблизу міської агломерації «з'їдає» цінні сільськогосподарські землі. Під впливом шкідливої дії автомобільного транспорту погіршується здоров'я людей, отруюються ґрунти і водоймища, страждає рослинний і тваринний світ

Територіальний розподіл приземних концентрацій забруднюючих речовин пов'язаний з такими чинниками: турбулентність повітряних течій, напрямок і швидкість вітру, вологість повітря, характер ландшафтного субстрату (рельєф і антропогенні споруди), відстань від джерела викиду та його теплові й фізико-хімічні характеристики та ін.

В результаті дії антропогенних факторів у природному середовищі мігрують шкідливі хімічні речовини (в тому числі високотоксичні, алергенні й канцерогенні), в першу чергу з автотранспортних, промислових і сільськогосподарських об'єктів, комунально-побутового господарства. Вони мігрують за схемою: атмосфера – ґрунт – води (поверхневі та ґрунтові). Шкідливий вплив на жителів має забруднення всіх вказаних середовищ у комплексі, за рахунок чого вплив окремих компонентів істотно посилюється. Тому необхідні подальші дослідження якості навколишнього середовища (обов'язково на ландшафтній основі), техногенного забруднення, і насамперед транспортними засобами, постійно діючий екологічний моніторинг.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методичною основою дослідження стало вчення про антропогенні ландшафти, розроблене вітчизняними та зарубіжними вченими – Ф.М. Мілковим, А.Г. Ісаченком, П.Г. Шищенком, В.О. Ніколаєвим, Л.І. Воропай, В.М. Гуцуляком, Г.І. Швебсом, В.М. Пащенком, М.Д. Гродзинським, І.П. Ковальчуком, Г.І. Денисиком, Вальчук О.М. та іншими.

Виклад результатів дослідження. Мережа автомобільних доріг загального користування Чернівецької області становить 2862,6 км, з них 195,1 км державних доріг, 678,8 км - територіальних,

1469,7 км - районних та 519 км сільських доріг. Враховуючи географічне розташування області, природні можливості для відпочинку, наявність історико-культурних, архітектурних та природних пам'яток всі дороги області можна віднести до туристичних.

Через нашу область проходять державні туристичні автомобільні маршрути Чернівці – Хмельницький – Вінниця - Умань, Львів – Золочів – Тернопіль –Чернівці - Мамалига, Чернівці - Порубне та Коломия - Лужани - Чернівці.

В звязку з розвитком мережі доріг області збільшується і вплив автомобільного транспорту на оточуюче середовище, а грунт в свою чергу зазнає найбільшого вливу.

Ґрунт є незамінним і невідновним компонентом біосфери якому притаманні ряд важливих екологічних функцій: родючість, енергетична, газоатмосферна, гідрологічна та ін. Ґрунт виконує роль звязуючого компоненту всіх компонентів біосфери а також функцію біогеохімічного бар'єру. Внаслідок прояву ґрунтами рефлекторності і сенсорності їх необхідно використовувати в якості об'єктивного інформаційного блока при оцінці геохімічного стану біогеоценозу. Звідси випливає еколого-гігієнічна роль грунту і ґрунтового покриву [8].

І.М. Трахтенберг та співавтори вказують, що підвищений вміст різноманітних забруднювачів у ґрунті (пестициди, сполуки Pb, Hg, Co, Cr, Zn, Cu, мінеральні добрива, радіонукліди) на одних і тих самих площах вказують на формування екополів, які, в основному, потребують спеціальних агротехнічних заходів [9].

Техногенний тиск на ландшафти знаходить своє вираження в накопиченні елементів рослинами. Це відбувається як у результаті біологічного захоплення елементу, так і внаслідок механічного поглинання продуктів техногенезу поверхнею листя, плодів, кори і т.п. [4]. Вихлопні гази автомобілів теж інтенсивно поглинаються рослинним покривом у придорожніх смугах.

Під забрудненням розуміється процес того, що привнесло в повітря або утворення в ньому фізичних агентів, хімічних речовин або організмів, що несприятливо впливають на середовище життя або наносять утрату матеріальним цінностям. У певному значенні забрудненням можна вважати і вилучення з повітря окремих газових інгредієнтів (зокрема кисню) великими технологічними об'єктами. Забруднюючі і отруйні речовини переносяться на великі відстані, попадають із опадами в ґрунт, поверхневі і підземні води, в океани, отруюють навколишнє середовище, негативно позначається на отриманні рослинної біомаси і включаються в кругообіг багатьох елементів біосфери. Циркуляція атмосферних потоків впливає на місцеві кліматичні умови, а через них – на режим рік, грунтово-рослинний покрив і на процес рельєфоутворення.

Для вивчення забруднення важкими металами дорожніх геосистем Чернівецької області нами було закладено 20 ключів (в межах області 16 та 4 в м. Чернівці), на яких відбирались проби води, снігу, ґрунту та біомаси (Таблиця 1). Ключі закладалися вздовж доріг в різних ландшафтний комплексах.

Ключ 1- закладений на трасі Чернівці-Сокиряни. Для даного ключа характерні лісостепові ландшафти помірно-теплого, помірно-вологого клімату з плосковхвилясті інтенсивно розчленовані рівнинами, складеними суглинками на пісковиках і глинах неогену, з темно-сірими лісовими опідзоленими ґрунтами і опідзоленими чорноземами, під орними землями, окремими масивами грабово-дубових лісів, остепненими луками, селами. За вмістом важких металів тут переважає свинець, вміст якого становить 106,5 мг/кг. Наступним іде цинк його частка становить 87,7 мг/кг. Мідь та кадмій відповідно 42,1 та 0,55 мг/кг.

Величина вмісту важких металів у ґрунтах ключа №2 закладеного на цій же трасі, але на низьких терасах днища долин, плоскі акумулятивні слабо дреновані низьких (II-15-12м, I-7-6м) верхньоплейстоценових терас Прута, складені лесовидною супіссю і суглинисто-галечниковим алювієм на глинах і пісковиках неогену, з лугово-чорноземними і болотно-лучними ґрунтами, під орними землями, агломераціями сіл, осушувальними каналами. Становить відповідно: цинк – 110,0 мг\кг, мідь - 88,2 мг\кг, свинець – 40, 7 мг\кг, кадмій – 0,6 мг\кг.

Ключ № 3. Даний ключ закладений на цій же трасі, якому відповідає інший вид ландшафтів: підвищення плоско-увальні ерозійно-зсувні, складені лесовидними суглинками на пісковиках, глинах, вапняках неогену, зі світло-сірими і сірими лісовими опідзоленими ґрунтами, під дубово-грабово-буковими лісами і вторинними луками, з рідкими селами і ділянками орних земель. Вміст забруднюючих речовин відповідно становить мідь – 110,0 мг\кг, цинк – 76, 0 мг\кг, свинець – 48,0 мг\кг, кадмій - 0,52 мг\кг

Висновок. Дорожні геосистеми мають свої особливості, які пов'язані, перш за все, із такими специфічними особливостями як ландшафтно-екологічна строкатість, висока залежність геохімічних характеристик від техногенного навантаження, і, зокрема забруднення автотранспортом.

Найважливішим завданням подальшого дослідження дорожніх геосистем є розробка принципів і методів оптимізації їх геохімічних якостей. Це виражається в необхідності регулювання діяння суспільства на навколишнє середовище. З цією

Таблиця 1

Вміст важких металів у ґрунтах (мг/кг)

Шифр	Pb	Cd	Cu	Zn
1	106.5	0.55	42.1	87.7
2	40.7	0.60	88.2	110.0
3	48.0	0.52	110.0	76.0
4	27.0	0.53	120.0	52.4
5	42.0	0.57	57.2	106.0
6	13.7	0.43	126.7	41.9
7	19.4	0.36	54.6	51.4
8	21.2	0.42	57.4	54.1
9	31.0	0.34	144.0	47.5
10	49.0	0.45	71.8	76.8
11	26.5	0.62	57.0	49.0
12	43.2	0.36	58.4	61.2
13	59.4	0.59	72.1	58.4
14	68.7	0.47	95.6	49.2
15	49.2	0.52	46.7	47.1
16	87.4	0.63	53.4	65.2

метою, перш за все, необхідна розробка таких засобів контролю довкілля за автотранспортом, якіб максимально точно локалізували би несприятливі ситуації та дали можливість розробити природоохоронні заходи, та управляти дорожньою мережею у відповідних ландшафтах.

Для покращення стану дорожніх геосистем потрібно провести:

- вдосконалення автомобіля і його технічний стан (вдосконалення конструкцій автомобіля, створення нових типів силових установок, застосування нових типів палива і підтримка технічного стану автомобіля).

- раціональна організація перевезень і руху (вдосконалення доріг, вибору парку рухомого складу і його структури, оптимальна маршрутизація автомобільних перевезень, організація і регулювання дорожнього руху і раціональне управління автомобілем).

- обмеження поширення забруднення від джерела до людини.

- раціональна забудова магістральних вулиць

- максимальне озеленення територій мікрорайонів і розділових смуг .

Список літератури:

1. Вальчук О.М. Дорожні ландшафти: проблеми класифікації /О.М Вальчук/ //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2002. – Вип. 3. – С.69-71.
2. Гуцуляк В.М. Ландшафтно-геохімічна екологія /Василь Миколайович Гуцуляк. – Чернівці: Рута, 1995. – 317с.
3. Исаченко А.Г. Методы прикладных ландшафтных исследований / Анатолий Георгиевич Исаченко. – Л.: Наука, 1980. – 222 с.
4. Мильков Ф.Н. Антропогенное ландшафтоведение, предмет изучения и современное состояние /Ф. Н. Мильков/ // Вопросы географии. – М.: Мысль, 1977. – Вып. 168. – С. 11-27.
5. Николаев В.А. Проблемы регионального ландшафтоведения /Владимир Александрович Николаев. - М.: Изд-во-МГУ, 1979, 160с.
6. Пащенко В.М. Основні поняття і проблеми еколого-географічних досліджень/ В.М. Пащенко / // Український географічний журнал, 1994, № 4. – С. 8-16.
7. Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. / Владимир Михайлович Пащенко. – К.: Наук. думка, 1993. - 280 с.
8. Русанов А.М. Результаты изучения загрязнения почв Оренбургской области тяжелыми металлами и радиоактивными элементами [Электронный ресурс] /Русанов А.М., Блохин Е.В., Зенина Н.Н., Милякова Е.А. // Режим доступа: http:// www.priroda.ru/lib/detail.phn.ID=5116.
9. Трахтенберг И.М. К проблеме гигиенического и биологического мониторинга тяжелых металлов во внешней среде /Трахтенберг И.М Подрушняк А.Е., Лукавенко В.П., Онасенко Л.М., Бабий Т.М. // Современные проблемы гигиены, экологии и охраны здоровья. Тез. докл. XII съезда гигиенистов Украины, Одесса. 2-5 октября 1991 г., – Киев, 1991. – С.121-122.
10. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании / Петр Григорьевич Шищенко. – К.: Фотосоциоцентр, 1999. – 284 с.

Рецензенти:

д. геогр. н., проф. Гуцуляк В.М., кафедра фізичної географії та РПК, Чернівецький національний університет;

к. геогр. н., доц. Дутчак М.В., ккафедра фізичної географії та РПК, Чернівецький національний університет.